

Kamphuis, Lammert (red.) (2014), *Vrijgemaakt? Dertigers over het leven in een gereformeerde zuil*, Utrecht: Uitgeverij Kok, pp. 140, ISBN 9789043523400, €15,00.

Snoek, Hans (2015), *Van huis uit protestant: Hoe de leer verdampste en het geloof veranderde*, Utrecht: Uitgeverij Kok, pp. 288, ISBN 9789043524094, € 18,99.

‘Onze God is de beste’, zo zongen de *Positivoos* in 1984. Vrijgemaakten wisten dat al veel eerder, al bij het ontstaan van hun kerkgenootschap in 1944. Ze koesterden zich in *splendid isolation*. Het ‘narcisme van de kleine verschillen’ (Hak 2007) verstijfde niet alleen hun opvatting de enig ware kerk te zijn, het droeg ook bij tot de organisatie in eigen maatschappelijk organisaties. De zuil, onder andere krant, politieke partij, onderwijs en vrijetijdsverenigingen, is allengs opener geworden. Grote groepen vrijgemaakten zijn in de afgelopen twee decennia minder ‘vrijgemaakt’ geworden, en Dekker (2013) heeft de meeste veranderingsprocessen die in deze kerken woedden in *De doorgaande revolutie* beschreven.

Dat betekent niet dat bij iedereen die specifiek vrijgemaakt gereformeerde mentaliteit weg is. Ook niet bij de ‘geseculariseerde gereformeerden’: geseculariseerd in de zin van een situatie waarin het onmogelijk was niet in God te geloven naar een situatie waarin dit geloof een optie was (p. 9v.), aldus de redacteur van *Vrijgemaakt?*. En ook niet bij de redacteur, die tot hij met het geloof brak ‘junior onderzoeker’ aan de (vrijgemaakte) Theologische Universiteit in Kampen was. In de bundel komen vijftien ‘dertigers’, dus geboren in de jaren tachtig van de vorige eeuw, aan het woord; de redacteur heeft zich beperkt tot de keuze van de auteurs. Sommigen zijn ‘vrijgemaakt’ gebleven, anderen blijken te zijn uitgewaaid naar andere groeperingen of afgehaakt en ontkerkelijkt, waarbij soms iets van *nostalgie religieuse* is overgebleven.

Analyses, of verwijzingen naar literatuur waarin dergelijke analyses kunnen worden gevonden – denkkelijk door een gebrek aan sociologische kennis bij de redacteur: ‘afgestudeerd theoloog en filosoof’ – ontbreken. In *Vrijgemaakt?* wordt uitgegaan van de gedachte dat deze zuil langer overeind bleef dan andere (p. 9). Dat is feitelijk onjuist: er is nog steeds een, weliswaar ook veranderende, *reformatorische* zuil (zie ook Janse 2015) De waarde van de bundel schuilt dan ook veeleer in de levensechte illustraties van de processen die in dit kerkgenootschap hebben gespeeld en nog spelen, en die door sociale wetenschappers analytischer zijn beschreven.

In psalm 21 (ber.) treurt koning David, nadat hij door de profeet Nathan terecht is gezet omdat hij overspel heeft gepleegd met Bathseba, en er vervolgens voor heeft gezorgd dat haar man bij een legeractie omkwam: ‘Om al mijn kwaad kwelt zich mijn hart en schreit, mijn zonden staan mij dagelijks voor ogen’. In deze bundel is schreit vervangen door *schrijdt*. Ik neem maar aan dat er routinematig – en meer dan slordig – is gecorrigeerd, en niet dat de onwetendheid heeft toegeslagen. Tekenend voor de nieuwe vrijgemaakten lijkt me ook dat de regel die er op volgt ‘mijn zonden staan mij dagelijks voor ogen’ niet wordt geciteerd.

In *Van huis uit protestant* beschrijft Hans Snoek, na een wat algemene inleiding over de toestand in de Nederlandse gereformeerde wereld, deze verder aan de hand van veranderingen in een aantal geloofsthema's. Snoek is geboren in een gereformeerd domineesgezin, heeft als kind jaren in Israël gewoond, samen met zijn vrouw acht jaar in Nicaragua aan een predikantenopleiding gewerkt, en is nu docent bij *Windesheim* en onderzoeker aan de *VU*. Hij kent dus het protestantisme van binnen en van buiten.

De hoofdstukken dragen titels als *God: afnemende almacht, Oorsprong van de aarde: schepping en/of natuurwetten, Mens: dood van de zondaar, geboorte van het vrije individu, Bijbel: de menselijke dimensie achter het woord van God, Jezus: de zoon van God verandert in een mens, Kruis en verzoening: de erosie van een hoeksteen en Koninkrijk van God: opkomst en ondergang van een droom*, en duiden de geloofsthema's aan waarin de auteur de veranderingen wil vatten. Dan volgen nog hoofdstukken over spiritualiteit, engelen, en leven na dit leven. Zijn conclusie: *De levensbeschouwelijke ontwikkelingen in Nederland die in dit boek aan de orde zijn gekomen, zijn te diffuus en in sommige opzichten ook te tegenstrijdig om te kunnen stellen dat God in de beleving van mensen verdwenen is of juist weer terugkeert. Persoonlijk ben ik van mening dat het verstandig is om voorzichtig om te gaan met een antwoord op de vraag hoe de toekomst van God in Nederland er uit zal zien* (p. 226). Hij voegt hier een aanvechtbare conclusie aan toe: *Er zijn geen harde feiten die de toekomst van het christendom kunnen voorspellen*.

Daarnaast heeft hij de vader en zonen van een 'doorsnee' synodaal gereformeerd gezin geïnterviewd over een aantal zaken met betrekking tot de gereformeerde leer en praktijken. Waarom 'slechts' 1 gezin? Dat wordt niet duidelijk. Wel moest het een gezin zijn (...) waarvan (i) de ouder(s) opgegroeid waren in de protestantse zuil, (ii) hun kinderen niet calvinistisch-protestants zijn en (iii) beide generaties zich in staat achtten iets te vertellen over hun ervaringen en ideeën in relatie tot de thema's in dit boek (p. 241). Anders dan bij de bundel over de vrijgemaakten, waar de 'analytische botten' ontbreken, en veel 'vlees' aanwezig is, vormen de interviews geen vlees op de analytische botten. Met andere woorden, de interviews geven geen zicht op de nieuwe normen, waarden en praktijken van de kinderen. Wat ze wel geven, is een groot aantal niet of nauwelijks interessante opmerkingen met een hoog 'ik vind'-gehalte.

Wat blijft is dat *Van huis uit protestant* een vlot geschreven en leesbaar boek over de veranderende toestand van het protestantisme in Nederland sedert de jaren vijftig van de vorige eeuw is. Daarmee is eigenlijk ook alles gezegd. Sociaal-culturele wetenschappers zullen er weinig of niets nieuws in tegen komen. Net als bij de vorige geldt ook bij deze publicatie: het is door hen allemaal al eerder en ook analytischer beschreven. Waar het boek mogelijk een plaats kan vinden, is in het onderwijs en bij allerlei cursussen voor belangstellenden.

Durk Hak
(Enschede)

Literatuur

Dekker, Gerard (2013),

De doorgaande revolutie. De ontwikkeling van de gereformeerde kerken in perspectief, Barneveld: Uitgeverij Vuurbaak.

Hak, Durk (2007),

‘De Gereformeerde Kerken Vrijgemaakt, en het verval van het narcisme van de kleine verschillen’, in: *Religie & samenleving* 2/3 199-213.

Janse, C.S.L. (2015),

De refozuil onder vuur, Apeldoorn: Labarum Academic.

Laeyendecker, L. (2013), *Kritische stemmen: Maatschappijkritiek van oudheid tot heden*, Budel: Uitgeverij Damon, pp. 820, ISBN 9789460361524, € 54,90.

Dit, naar eigen verwachting van deze *eminence grise* van de Nederlandse sociologie laatste, boek is imponerend in alle opzichten. Het toont de breedheid en diepte van zijn kennis van de samenleving en het denken daarover. De titel dekt de lading goed: het boek geeft een uitgebreid overzicht van de opvattingen van kritische denkers over de maatschappij vanaf Mesopotamië tot nu. Enige beperking is wellicht dat het de lijn volgt van de westerse ontwikkeling en niets zegt over wat er bijv. in Oost-Azië aan ideeën is ontwikkeld. Maar een recensie moet niet gaan over wat er niet in staat, maar over wat we wel aantreffen. En dat is veel.

Eigenlijk zijn het drie boeken in één band. Het eerste gaat over de apocalyptische verhalen waarin de onvermijdelijke ondergang van de mensenwereld centraal staat, maar die tegelijkertijd een kritiek bevatten op de dan bestaande samenleving. Kroonjuweel daarvan is natuurlijk de Apocalyps van Johannes van Patmos, in protestantse kring altijd *Openbaring* genoemd. De daarin vervatte raadselachtige en fantastische beelden zijn een terugkerende bron geweest van de vele apocalyptici na hem. Ook van beeldend kunstenaars trouwens en via die weg in de middeleeuwen ook voor de vele ongeletterde gelovigen. Laeyendecker laat zien dat apocalyptische ideeën vooral in de middeleeuwen veelvuldig voorkwamen, maar ook tot op heden opduiken in boeken, films en tv-series. De wrekende gerechtigheid via een verpletterende ondergang van alles wat het kwaad in de wereld representeert, is een verhaal dat altijd weer aantrekkingskracht blijkt te hebben.

De schrijver is dan wel socioloog, maar dankzij zijn opleiding bij de Augustijnen zeer vertrouwd met de rooms-katholieke denkers (en hun critici) en kan er daarom boeiend en bijna speels over vertellen. Zijn kennis van de sociologie en de geschiedenis helpen dan weer bij het plaatsen van de soms merkwaardige verhalen in een maatschappelijke context van oorlog, crises, epidemieën etc.